

بررسی انتقادی طرحی جهانی پیرامون حقوق خانواده در اسلام

سید مهدی دادمرزی *

چکیده

در این نوشتار با طرحی جهانی در زمینه حقوق خانواده در اسلام که توسط یکی از دانشگاه‌های آمریکا فراهم آمده است آشنا می‌ویم. این طرح با آن‌ نهایی نشده است ولی اطلاعات مفیدی در زمینه حقوق خانواده از حدود چهل کشور جهان که یا اصطلاحاً مسلمان محسوب می‌شود، از مسلمانان در آن ساکن‌اند، ارایه می‌دهد. در این طرح، نقاط قوت و ضعفی وجود دارد که توجه به آن‌ها در کنار آشنا شدن با محورهای طرح مزبور می‌تواند برای پژوهشگران ایرانی مفید باشد. البته نقاط ضعف این طرح، با توجه به اهداف غیر علمی مؤسسه حامی طرح، به اندازه‌ای است که جایگاه آن را به حد یک طرح اطلاع‌رسانی و نه پژوهشی - بنیادی تنزل می‌دهد و اهداف طرح به گونه‌ای پیش‌بینی شده است که احتمال شناسایی زمینه‌های ج. سازی در عرصه حقوق خانواده را در کشورهای اسلامی تقویت می‌کند.

واژگان کلیدی: حقوق خانواده، حقوق خانواده در اسلام، حقوق خانواده ایران، حقوق خانواده مسلمانان.

* . عضو هیئت علمی دانشگاه قم.

۱- مقدمه

دانشگاه اموری در آتلانتای آمریکا واقع و دارای دانشجو در رشته‌های مختلف و از جمله حقوق است که با داشتن نمایندگی‌های متعدد در سراسر آمریکا و خارج از آن به فعالیت مشغول می‌باشد. یکی از طرح‌های در دست اجرای این دانشگاه، طرحی جهانی در حوزه حقوق خانواده اسلامی با عنوان زیر است:

"Islamic Family Law: Possibilities of Reform Through Internal Initiatives"

(حقوق خانواده در اسلام: راه‌کارهای اصلاح از طریق ابتکارات داخلی)

طرح مزبور با حمایت‌های مالی یکی از مؤسسات خصوصی و غیر دانشگاهی آمریکا به نام مؤسسه فورد (The Ford Foundation) به مرحله اجرا در آمده است.

مدیر پروژه، آقای دکتر عبدالله احمد النعیم، یک مسلمان سودانی تحصیل کرده در رشته حقوق در دانشگاه‌های خارطوم در سودان، کمبریج در انگلستان و ادینبورگ اسکاتلند می‌باشد. وی به همراه یک تیم پژوهشی که هسته اصلی آن را پژوهشگران مسلمان بومی تشکیل می‌دهند و با الهام از مطالعات دکتر لین ولچمن (Dr. Lynn Welchman) (مدیر مرکز حقوق اسلامی و خاورمیانه‌ی مدرسه مطالعات آفریقایی و شرقی دانشگاه لندن)* در زمینه حقوق خانواده در اسلام در کرانه باختری رود اردن و نوار غزه، به طراحی و اجرای این پروژه همت گمارده است. زمینه‌های پژوهشی دکتر النعیم عبارت است از: حقوق بشر، حقوق تطبیقی و حقوق اسلامی.

مدیر پروژه در مقدمه خود به اهداف کلی این طرح اشاره کرده است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از: تحصیل راه‌های دست‌یابی به اصلاح در حقوق خانواده در اسلام با حفظ اصول و مفاهیم آن به عنوان حقوقی که می‌تواند در تنظیم روابط حقوقی خانوادگی، هم‌چنان قابل احترام، و بدون نقص باقی بماند. وی هم‌چنین به خوبی به گستردگی و نفوذ حقوق خانواده اسلامی در کشورهایی که حتی به لحاظ مدل حکومتی سکولار هستند توجه داشته و در همان مقدمه تصریح می‌نماید که این حقوق، حقوقی است که مسلمانان به حکم وظیفه هم که شده به احکام آن گردن می‌نهند، حتی اگر در دادگاه‌ها به آن عمل نشود.

* The Center for Islamic and Middle Eastern Law (CIMEL), school of Oriental and African Studies (SOAS), University of London.

در این پروژه تنها به حقوق خانواده کشورهای اسلامی یعنی کشورهایی که بنا به تعریف سازمان کنفرانس اسلامی، دارای اکثریت مسلمان هستند (دیلمی، : ۳) نپرداخته است بلکه حتی به جوامعی که غیر اسلامی محسوب می‌شوند ولی جمعیت مسلمانان در آن‌ها یک اقلیت قابل توجهی را تشکیل می‌دهد نیز توجه شده است؛ بنابراین وقتی در این طرح از حقوق خانواده اسلامی در کشور هندوستان و یا حتی ایالات متحده آمریکا نام برده می‌شود، نباید تعجب نمود. روش تحقیق در این پروژه عمدتاً کتبی است ولی مذاکره و گفت‌وگو با قضات، وکلا، استمداران، گروه‌های عدالت اجتماعی و فعالان عرصه حقوق زنان و حقوق بشر در هر کشور نیز مورد توجه قرار گرفته و برای اجرای آن دو مرحله در نظر گرفته شده است:

189

تعمیر حقوق

مرحله اول شامل دو قسمت است: قسمت اول مربوط به بررسی اجمالی وضعیت حقوق خانواده اسلامی در جهان می‌باشد و قسمت دوم انجام سه مطالعه راهبردی در مورد یک کشور اسلامی و دو کشور غیر اسلامی شاخص که دارای اقلیت مسلمان‌اند می‌باشد. زمان انجام مرحله اول از ژوئن ۱۹۰۰ میلادی تا می ۲۰۰۰ پیش‌بینی شده بود. مرحله دوم طرح با بهره‌برداری از نتایج مرحله اول، حقوق خانواده اسلامی در پنج کشور اسلامی و دوازده کشور غیر اسلامی دارای اقلیت مسلمان را مورد بررسی قرار می‌دهد.

189

تعمیر حقوق

بررسی تقاضای حقوقی طرح ملی برای پیروان قانون حقوق خانواده در اسلام

زمان اجرای مرحله دوم نیز از ژوئن ۲۰۰۰ تا می ۲۰۰۲ در نظر گرفته شده بود. با این حال از همان ابتدا نیز زمان اجرای هر دو مرحله طرح، چهار سال پیش‌بینی شد و شرط انجام به موقع مراحل طرح، تأمین به موقع اعتبارات لازم قید گردید که به نظر می‌رسد عدم تأمین این اعتبارات، مانع از نهایی شدن این طرح تا

ه جالب توجه این‌که با وجود مشخص نشدن کشورهای مسلمان موضوع مطالعات راهبردی در قسمت دوم از مرحله اول و نیز مرحله دوم این طرح، ایالات متحده آمریکا پیشاپیش به عنوان کشور غیر مسلمان موضوع قسمت دوم از مرحله اول، معین گردیده است!

زبان این پروژه انگلیسی تعیین شده و تقریباً تمام منابع مورد مراجعه نیز انگلیسی می‌باشد و هرگونه ارتباط با مجریان طرح نیز باید به این زبان صورت پذیرد. تمام مراحل انجام یافته تا زمان نگارش این نوشتار (پاییز ۱۳۸۳) به طور تمام متن و رایگان و با تذکر این نکته که «مطالب ارایه شده، پیش‌نویس و تحت بازبینی است و نهایی نشده است» بر روی شبکه جهانی اینترنت قرار داده شده است که از طریق نشانی زیر به راحتی قابل دست می‌است:

این طرح با حمایت‌های مالی مؤسسه فورد که از مؤسسات بسیار قدرتمند در آمریکا می‌به اجرا در آمده است. عدم استقلال مالی دانشگاه مجری طرح در جهت‌گیری علمی طرح نیز ت‌ گذاشته است و در مواردی، به آن سمت و سوی سیاسی داده است که در جای خود مورد اشاره قرار می‌گیرد.

در این نوشتار سعی شده است تا با معرفی اجمالی قسمت‌های انجام شده طرح و محورهای اصلی آن، به مزایا و نقاط ضعف آن نیز اشاره نماییم و در انتها، جایگاه حقوق ایران در طرح مزبور را مورد بررسی انتقادی قرار دهیم.

۲- محوره‌های اصلی طرح

با بررسی محتوای طرح مذکور مشخص می‌شود که محور اطلاعات اجتماعی - فرهنگی و محور حقوقی، محورهای اصلی این پروژه را تشکیل می‌دهند. البته در کنار این دو محور، موضوعات دیگری هم‌چون مطالعات موردی و مطالعات موضوعی را می‌توان به عنوان موضوعات حاشیه‌ای مورد اشاره قرار داد.

۲- ۱- محور اطلاعات اجتماعی - فرهنگی

در این محور تمام کشورهای مورد مطالعه به نه ناحیه زیر تقسیم شده‌اند:
۱- شمال آفریقا ۲- جنوب آفریقا ۳- شاخ آفریقا ۴- آسیای شرقی و مرکزی ۵- آسیای جنوب
۶- آسیای مرکزی و قفقاز ۷- خاورمیانه / جنوب آسیا - جنوب شرقی آسیا.
در این قسمت با آن‌که کشورهای مورد مطالعه در هر ناحیه مشخص گردیده ولی اطلاعات اجتماعی - فرهنگی ارائه شده پیرامون آن‌ها (برخلاف محور دوم) بدون تفکیک کشوری و سورت یک‌جا گردآوری شده است؛ اگرچه در مقام گزارش، به اختصاصات هر کشور با ذکر نام آن کشور اشاره می‌شود. این اطلاعات نیز به طور عمده، متوجه مشترکات تاریخی و فرهنگی و نیز وضعیت حقوق زن در هر ناحیه می‌باشد. هم‌چنین در انتهای مطالب مربوط به هر یک از نواحی نه گانه مورد اشاره، مستندات آن معرفی شده است؛ به عنوان نمونه، تعدادی از جدیدترین مستندات مربوط به ناحیه خاورمیانه که از آن‌ها استفاده شده است به این قرار می‌:

1- Altorki, Soraya and Donald P. Cole. 1997. "Change in Saudi Arabia: A View from Paris of Najd". Arab Society: Class, Gender, Power, and Development. Editore Nicholas S. Hopkins and Saad Eddin Ibrahim. Cairo: The American University in Cairo Press.

- 2- Eickleman, Chrissrine. 1997. "Fertility and Social Change in Oman: Women's Perspectives". Arab Society: Class, Gender, Power, and Development. Editors Nicholas S. Hopkins and Saad Eddin Ibrahim. Cairo: The American University in Cairo Press.
- 3- Esposito., John. 1998. Islam and Politics. Fourth Edition. Syracuse (NY): Syracus University Press.
- 4- Harikm Iliya. 1997. "Pluralism in the Arab World". Arab Society: Class, Gender, Power, and Development. Editors Nicholas S: Hopkins and Saad Eddin Ibrahim. Cairo: The American University in Cairo Press.
- 5- "Iran Assembly Pushes on Women's Rights". 2000. The New York Times. August 10. A8.
- 6- Joseph, Suad. 1997. "Brother – Sister Relationships: Connectivity, Love and Power in the Reproduction of Patriarchy in Lebanon". Arab Society: Class, Gender, Power, and Development. Editors Nicholas S. Hopkins and Saad Eddin Ibrahim. Cairo: The American University in Cairo Press.
- 7- Longva, Anh Nga. 1997. "Kuwaiti Women at a Crossroads: Privileged Development. Editors Nicholas S. Hopkins and Saad Eddin Ibrahim. Cairo: The American University in Cairo Press.
- 8- Mir – Hosseini, Ziba. 1999. Islam and Gender: The Religious Debate in Contemporary Iran. Princetone: Princeton University Press.
- 9- Pearl, David and Werner Menski. 1998. Muslim Family Law. Third Edition. London: Sweet and Maxwell, Ltd.
- 10- Prusher, Ilene. 2000 "Kuwaiti Women Seek Right to Vote:. Christian Science Monitor. 92: 180.
- 11- Shami, Seteney and Lucine Taminian. 1997. "Children of Amman: Childhood and Child Care in Squatter Areas of Amman, Jordan". Arab Society: Class, Gender, Power, and Development. Editors Nicholas S. Hopkins and Saad Eddin Ibrahim. Cairo: The American University in Cairo Press.
- 12- Underwoodm, Carol. 2000. "Islamic Precepts and Family Planning: The Perception of Jordanian Religious Leaders and Their Constituents". International Family Planning Perspective. 26:110.
- 13- "United Arab Emirates: raped women sentenced to death by stoning". 2000. Off Our Backs. 30:4.

۲-۲- محور اطلاعات حقوقی و قانونی

در این محور از طرح که اصلی ترین قسمت از مرحله اول طرح را تشکیل می دهد، نظام حقوقی سی و نه کشور جهان با جهت گیری حقوق خانواده مورد توجه قرار است. کشورهای مزبور عبارتند از:

الجزایر	بنگلادش	برونئی
اتیوپی		
هندوستان	ایران	عراق
اسرائیل		
لبنان	مالزی	
مراکش	عمان	پاکستان
اردن		

در این قسمت، اطلاعات حقوقی و قانونی مربوط به هر کشور به دو صورت جدول شده (Legal table) و متنی (Legal text)، نمایش داده شده است که مطالب جدول شده تقریباً دربردارنده خلاصه مطالب گرد آمده در زیر عنوان دوم (متنی) به حساب می آید.

مطالب این محور از طرح به طور عمده با این عناوین مشخص شده‌اند:

- نظام حقوقی / تاریخی

- تب‌های فقهی

- وضعیت حقوق اساسی اسلام

- نظام دادگاهی

- تبعیت از قوانین رسمی دولت مرکزی؛

- قانون‌گذاری مربوط (به حقوق خانواده)

- جنبه‌های حقوقی قابل توجه (در حوزه حقوق خانواده)

- دعاوی قابل توجه (در حوزه حقوق خانواده)

- نظام گزارش‌دهی قانونی و دعاوی

- معاهدات بین‌المللی (مربوط به حقوق خانواده)

- منابع و پیشینه.

از آن‌جا که به هنگام معرفی جایگاه حقوق ایران در این طرح به نمونه‌ای از مطبوعاتی آوری شده، ذیل هر یک از عناوین بالا اشاره خواهیم داشت، از آرایه توضیحات بیش‌تر پیرامون هر عنوان در این‌جا خودداری می‌نمایم.

۳- مزایای عمده طرح

به طور خلاصه می‌توان تازگی داشتن و مستند بودن اطلاعات آرایه شده و وسعت دامنه آن از جهت کشورهای مورد مطالعه را به عنوان نکات مثبت و برجسته این طرح ذکر نمود.

۳-۱- تازگی داشتن اطلاعات

یت این طرح حتی در شکل کنونی آن این است که پژوهش‌گر با موضع کشورهای زیادی در مورد مکاتب فقهی مؤثر در شکل‌دهی قوانین موضوعه آن کشور در قلمرو حقوق خانواده، سیستم دادگاه‌ها و مراحل رسیدگی در آن‌ها، رؤس قوانین مهم در عرصه حقوق خانواده، سن ازدواج، طلاق و اقسام آن، تعدد زوجات، تمکین، نفقه، حضانت، پیمان‌های جهانی مورد پذیرش آن کشور در زمینه حقوق زن، کودک و خانواده و ... آشنا می‌شود.

۳-۲- مستند بودن اطلاعات ارایه شده

193

تعمیر حقوق

یکی از بارزترین ایرادات ارایه شده در شبکه جهانی اینترنت، مستند نبودن بسیاری از آن است که از این طریق در دست‌رس جهانیان قرار می‌گیرد؛ ولی فراهم‌کنندگان طرح حاضر به خوبی متوجه این نکته بوده‌اند؛ از این‌رو در هر دو محور اصلی بحث به ویژه محور دوم، منابع استنادی خود را نیز معرفی کرده‌اند که بیش‌تر آن‌ها کتاب‌هایی است انتشار یافته، قابل مراجعه و در دست‌رس. نظر به اهمیت این مسئله ما نیز پیش از این و در پایان بحث از «محور اطلاعات اجتماعی - فرهنگی» به تعدادی از منابع آن محور درباره خاورمیانه اشاره کردیم و در ادامه از گوشه‌ای از این منابع که ناظر به قسمت دوم بحث و در مورد حقوق ایران است اشاره خواهیم داشت.

193

تعمیر حقوق

بررسی تقاضای طرز عملی پیروان قانون خانواده در اسلام

۳-۳- وسعت دامنه

همان‌طور که اشاره شد، در این طرح سی‌ونه کشور مورد مطالعه قرار گرفته‌اند بدون آن تمامی این کشورها - مطابق تعریف سازمان کنفرانس اسلامی از کشورهای اسلامی - کشوری باشند که اکثریت جمعیت آن‌ها را مسلمان تشکیل می‌دهد. به نظر می‌رسد تهیه‌کنندگان این طرح به هر کشوری که جمعیت قابل توجهی مسلمان در آن سکونت دارد توجه داشته‌اند اگرچه آن کشور به حسب اصطلاح، کشور اسلامی نامیده نشود.

۴- کاستی‌های اصلی طرح

طرح حاضر در عین فواید آن در بعد اطلاع‌رسانی، از جهت برخورداری از شاخص‌های حاکم بر کار علمی - پژوهشی اصیل با ایرادات جدی به شرح زیر روبه‌رو است:

۴ - ۱ - عدم توجه به حقوق خانواده تمام مسلمانان و کشورهای اسلامی

پیش از این با عنوان وسعت دامنه، یکی از مزایای طرح را توجه آن به تعداد قابل ملاحظه‌ای از کشورهای اسلامی و غیر اسلامی یاد کردیم، اما این امر مانع آن نیست تا به کاستی‌های طرح از این منظر نیز نگاه نکنیم.

با مطالعه فهرست مناطق جغرافیایی مورد مطالعه در محور اول و نیز اسامی کشورهای مورد بررسی در محور دوم دو نکته زیر :

اول) عدم جامعیت؛ به طوری که مثلاً قاره اروپا در عین وجود مسلمانان و حتی کشور اسلامی در آن به طور کلی از طرح خارج است.

دوم) عدم مانعیت؛ به گونه‌ای که ملاحظه می‌شود موردی که رژیم غاصب و ستمگری چون اسرائیل زمام امور را در دست دارد و ور قطع کشور محسوب نمی‌شود تا چه رسد به یک کشور مسلمان، در طرح داخل شده است.

در مورد نکته اول می‌توان به کشور بوسنی - هرزگوین اشاره کرد که از اساس مسکوت مانده است؛ به علاوه اقلیت‌های مسلمان در بسیاری از کشورهای اروپایی از بزرگترین اقلیت‌ها بوده و در مواردی - چون کشور فرانسه - بزرگ‌ترین جمعیت اقلیت دینی را تشکیل می‌دهند که به دلیل ارتباط بسیاری از مقررات مربوط به حقوق خانواده با باورهای اعتقادی، نسبت به بخشی از آموزه‌های اسلام در حوزه حقوق خانواده که با مقررات رسمی و موضوعه کشوری در تعارض نیست، حساس بوده و از آن تبعیت می‌کنند و چه بسا به موجب قوانین موضوعه نیز همان آموزه بر روابط حقوقی ایشان در قلمرو حقوق خانواده حاکم باشد؛ همان‌طور که مثلاً در کشور ما اقلیت‌های دینی به رسمیت شناخته شده، در احوال شخصیه تابع قواعد مذهبی خود می‌* .

البته باید به این نکته اشاره کرد که در حاشیه بدنه اصلی طرح، دو عنوان‌های «مطالعات موضوعی» و «مطالعات موردی» گشوده شده است که می‌تواند تا حدی جبران‌کننده این نقص به شمار آید. هم‌اکنون نیز مقاله «خشونت خانگی (علیه زنان و موضع شریعت) مطالعه‌ی مقایسه‌ای در مورد جوامع اسلامی واقع در خاورمیانه، آفریقا و آسیا»* در قسمت مطالعات محتوایی

* . رک: قانون رعایت احوال شخصیه ایرانیان غیر شیعه مصوب ۱۳۱۲ منتشره در مجموعه قوانین سال ۱۳۱۲ روزنامه رسمی؛ و رأی وحدت رویه مورخ // ۱۳۶ به شماره ۳۷، مندرج در روزنامه رسمی / / .

* . "Domestic Violence and Shari'a: A Comparative study of Muslim Societies in the Middle East, Africa and Asia", written by Lisa Hjar.

و مقالاتی پیرامون «قانون احوال شخصیه مسلمانان در هند» و «حقوق خانواده اسلامی در آمریکا» در قسمت مطالعات موردی به چشم می‌خورد.

همین نقص در مورد کشورهای اسلامی غیر اروپایی مثل افغانستان و یا کشورهای غیر اروپایی ولی دارای جمعیت قابل توجه مسلمان که در این طرح ذکری از آن نشده است، وجود دارد که قابل تأمل و پی‌گیری می‌باشد.

در مورد نکته دوم نیز باید به اسرائیل اشاره کرد؛ معلوم نیست با وجود بررسی مستقل کشور فلسطین در این طرح، چرا به طور جداگانه به کشور اسرائیل نیز که اساس مشروعیت آن به عنوان یک کشور، منتفی است پرداخته شده است! در حالی که به سادگی این امکان وجود داشت که تبعیت مسلمانان موجود در اسرائیل از قوانین اسلامی را به هنگام بحث از فلسطین مورد اشاره قرار داد. به نظر می‌رسد این امر از نفوذ مؤسسه حامی طرح در هدایت خطوط کلی این پروژه ناشی شده است.

195

تجویق

۴-۲- عدم توجه به منابع بومی

195

تجویق

همان‌طور که اشاره شد، تمام مستندات طرح حاضر به زبان انگلیسی و در مواردی فرانسه و تقریباً همگی کتاب‌هایی است که در کشورهای اروپایی به چاپ رسیده است. ضمن اعتقاد به این باور که چنین تحقیقاتی می‌تواند ارزشمند و واقع‌گرا باشد، ولی بدون تردید اتکای محض بر آن به ویژه به هنگام بررسی حقوق خانواده‌های کشورهای اروپایی که از جهت پیشینه فرهنگی و تاریخی و حتی حقوقی در بخش خانواده از تمایزات برجسته‌ای با کشورهای اروپایی از جهت شکل، محتوا و روش برخوردارند تا اندازه‌ای می‌تواند به شکنندگی محتوا و نتایج به دست آمده بینجامد. تعدادی از همان کتاب‌ها توسط حقوق‌دانان بومی کشورهای مبدأ به زبان انگلیسی نگارش یافته است ولی اولاً این ویژگی فراگیر نمی‌باشد به گونه‌ای که مثلاً در مورد حقوق ایران - چنان‌که به آن اشاره خواهیم داشت - منابع قابل استناد در طرح با منابع موجود در قلمرو حقوق خانواده به زبان فارسی قابل قیاس نمی‌باشد؛ و ثانیاً منابع اصلی که توسط استادان برجسته حقوق در هر کشور به رشته تحریر درمی‌آید به زبان رسمی آن کشور نگاشته می‌شود.

۴-۳- کندی مراحل اجرایی طرح

درست است که قدم برداشتن در حوزه‌ای به وسعت تمام قلمرو حقوقی کشورهای مسلمان و

بعضاً غیر مسلمان در بخش حقوق خانواده برای آن که پژوهش گر را به مقصد برساند نیازمند زمانند طولانی است، ولی به هر حال می بایست مطابق ضرب الاجلی که برای آن در نظر گرفته شده است و با کمی تقدم و تأخر، پایان یابد. اما با این که انجام این طرح در هفتم ژانویه سال ۱۰ میلادی آغاز شده است ولی هم چنان تا این زمان (سال ۲۰ میلادی) حکم پیش نویس را داشته و نهایی نشده است؛ حتی به نظر می رسد برای رسیدن طرح به نقطه پایانی نیز تلاش درخور همی انجام نگرفته و اگر هم انجام شده، بروز نیافته است.

۴-۴- عدم رعایت کامل انصاف علمی

بدون تردید انتظاری که از یک پژوهش علمی در رعایت انصاف می رود با انتظاری که مثلاً از می رود متفاوت است. و اگر یک ارگان دانشگاهی دست اندرکار تهیه و اجرای آن باشد این انتظار دوچندان می شود؛ با این وصف ملاحظه می شود که ظاهراً منویات مؤسسه آمریکایی حامی طرح، هر جا که مقتضی بوده مؤثر افتاده است؛ مثلاً به هنگام بررسی وضعیت اجتماعی - فرهنگی ایران اظهاراتی شده است که بیش تر شبیه مطالبی است که به طور معمول در روزنامه های اپوزوسیونی به چشم می خورد و ما در قسمت بعد به طور مستند به ارایه نمونه ای در این مورد خواهیم پرداخت. البته این ویژگی در بخش مربوط به اطلاعات حقوقی و قانونی کم به چشم می خورد؛ اگرچه آن قسمت نیز از این نقیصه خالی نمی ه نمونه ای از آن در مورد حقوق ایران اشاره خواهیم نمود.

۴-۵ - به روز نبودن اطلاعات حقوقی و قانونی

از آن جا که از عمر طرح مزبور چند سال می گذرد این انتظار وجود دارد که نسبت به روزآمد کردن اطلاعات گرد آمده تلاش قابل قبول صورت گیرد. درست است که مشکلات بسیاری در زمینه چاپ و اطلاع رسانی، وجود دارد که دسترسی به روز اطلاعات را سخت کرده است ولی چنین امری در نهایت عقب افتادن محتوای طرح از اطلاعات به روز را تا یک سال و یا دو سال جیه می کند و هرگز توجیه کننده بی توجهی به مطالبی که مثلاً بیش از ده سال از عمر آن می گذرد و در طرح مزبور به هیچ عنوان مورد توجه قرار نگرفته است، محسوب نمی شود. در قسمت بعد به ارایه نمونه هایی عینی از این نقص در مورد حقوق ایران خواهیم پرداخت.

۵ - جایگاه جمهوری اسلامی ایران در طرح

در مورد ایران چه در بخش اطلاعات اجتماعی - فرهنگی و چه در قسمت مباحث حقوقی و قانونی مطالب چندی ارایه شده است که معرفی و نقد آنها می‌تواند تا حدی نمای کلی طرح را

۵ - ۱ - چشم انداز اجتماعی - فرهنگی ایران در طرح

مطالب فراهم آمده در قسمت اطلاعات اجتماعی - فرهنگی بسیار ناقص و تا حدی مغرضانه است. ممکن است حجم کم آگاهی‌های ارایه شده پیرامون اوضاع و احوال فرهنگی ایران به ویژه در زمینه حقوق زنان را مربوط به ساختار اصلی طرح بدانیم که تا حد زیادی جنبه اطلاع‌رسانی و نه پژوهشی به معنای دقیق کلمه دارد. با وجود این، دست‌کم این انتظار، وجود دارد که همان حجم نیز منطبق بر واقعیت و مستند به منابع معتبر و غیر مغرضانه باشد که متأسفانه این انتظار در محور اول طرح چندان تأمین نشده است. به عنوان نمونه، به هنگام ارایه گزارش پیرامون اوضاع و احوال اجتماعی - فرهنگی کشورهای خاورمیانه وقتی به ایران اشاره می‌شود با این عبارت روبه‌رو می‌شویم: «بعد از انقلاب بیلادی (۱۳۵۷ شمسی) رژیم حاکم با شدت زیادی در صدد به انزوا کشاندن زنان برآمد. در سال ۱۹۸۰م حجاب اجباری به صورت قانون درآمد و آموزش و پرورش به طور کامل به تفکیک جنسی دانش‌آموزان پرداخت. مراکز مهدکودک بسته شد و استخدام عمومی زنان حذف گردید...».

۵ - ۲ - نظام حقوقی ایران در طرح

در قسمت مربوط به مطالب حقوقی و قانونی مربوط به جمهوری اسلامی ایران، ابتدا از تاریخ نظام حقوقی ایران سخن به میان آمده است و به تأثیرپذیری ۲۵۰۰ ساله این نظام از کار عالمان این سرزمین در تدوین حقوق اشاره شده و تأسیس مذهب رسمی شیعه در ایران در دوران صفویه به سال ۱۱ مورد توجه قرار گرفته است.

در این قسمت به آغاز نفوذ روزافزون نیروهای اروپایی در عرصه حقوق و قوانین ایران و پذیرش کاپیتولاسیون در قرن ۱۹ اشاره شد؛ است. و از تئوری و تصویب اولین قانون اساسی ایران به سال بیلادی به عنوان سرآغاز تصویب قوانین در حوزه‌های کیفری - مدنی، تجاری و خانواده نام برده شده و سال ۱۹۳۶ میلادی نقطه شروع تربیت نیروهای مورد نیاز دستگاه قضایی

197

تسهل و تسهول

197

تسهل و تسهول

که از آموزش‌های حقوقی سکولار برخوردار بودند معرفی می‌گردد.

آن‌گاه به قانون حمایت خانواده سال بیلادی نه می‌شود، سپس با اشاره به انقلاب اسلامی در ۱۹۷۹ میلادی به دستورالعمل شورای عالی قضایی مبنی بر لغو قوانین غیر اسلامی و نیز اختیارات شورای نگهبان در این رابطه که برخاسته از نظریه ولایت فقیه است، پرداخته شود. در معرفی منابع حقوق ایران، از حقوق اسلامی، قانون اساسی، قوانین مصوب مجلس و منابع غیر رسمی چون عرف و اصول انقلابی نام برده می‌شود. در قسمت مذاهب فقهی، از اکثریت شیعه جعفری، اقلیت حنفی، زردشتی، یهودی، مسیحی و بهایی سخن به میان می‌آید.

در این میان، نام بردن از بهاییان به عنوان اقلیت‌های دینی ایران در کنار یهودیان و ... به آن‌که در اصل سیزدهم قانون اساسی ایران به آن اشاره نشده است تأمل برانگیز و حتی شک‌آور است و به نوعی نقش بنیادهای دارای گرایش‌های صهیونیستی در شکل‌دهی تحقیقات علمی در آمریکا به‌ویژه در مورد مسلمانان را تداعی می‌کند.

این طرح در ادامه به وضعیت حقوق اساسی اسلام اشاره نموده و اصل چهارم قانون اساسی و مسئله آزادی سایر اقلیت‌های مذهبی غیر شیعه را خاطر نشان می‌سازد. در این بند به بازنگری قانون اساسی در سال بیلادی اشاره می‌شود. در عنوان بعدی، نظام دادگاه‌ها در ایران مورد بررسی قرار گرفته و به تشکیل ساختار دادگاه‌های ایران، پیش از پیروزی انقلاب اشاره شده است؛ بدون آن‌که تغییر ساختار بعد از انقلاب تا زمان حال مورد توجه قرار گیرد!

بند بعدی به قوانین مربوط به خانواده اختصاص یافته است. در این قسمت، ابتدا از قانون مدنی مصوب (بیلادی میلادی) نام برده شده و اصلاحات سال بیلادی (هجری شمسی) مورد اشاره قرار گرفته است ولی اصلاحات دایمی آن‌که مربوط به سال بیلادی (هجری شمسی) است مسکوت شده است؛ با آن‌که اصلاح اول، آزمایشی و اصلاح اخیر دایمی بوده است!! دومین قانون مورد اشاره در این بند، قانون حمایت خانواده سال بیلادی (هجری شمسی) است که به موجب ماده ۲۸ قانون حمایت از خانواده در سال ۱۳۵۳ هجری شمسی صریحاً نسخ شده است ولی از قانون ناسخ‌نامی برده نشده است. به ویژه آن‌که قانون حمایت خانواده سال ۵۳ به رغم نسخ ضمنی و یا صریح تعدادی از مواد آن - مانند ماده ۱۷ (مجازات مقرر برای ازدواج مجدد شوهر بدون تحصیل اجازه دادگاه) که به موجب نظریه

شماره ۱۴۸۸ مورخ ۶۳/۵/۹ شورای نگهبان نسخ گردید - در کلیت خود هنوز منسوخ تلقی نمی‌شود و محاکم در آرای خود به موادی از آن به ویژه در موضوعات مربوط به حضانت استناد

قانون سومی که در این طرح از آن یاد می‌شود قانون دادگاه‌های مدنی خاص مصوب یلادی (۱۳۵۸ هجری شمسی) است. این بند با معرفی چهارمین قانون با عنوان قانون اصلاح مقررات مربوط به طلاق مصوب (۱۳۷۱ هجری) پایان می‌پذیرد و هیچ اشاره‌ی قوانینی که از سال ۱۳۷۱ تاکنون از تصویب گذشته‌اند نمی‌شود! در حالی که در این فاصله، شاهد تصویب قوانین با اهمیت زیادی در عرصه حقوق خانواده بوده‌ایم که بعضی از آن‌ها تأسیسات حقوقی نوینی را - مانند تقویم مهریه به نرخ روز - ایجاد نموده‌اند.

199

تتتتتت

برخی از این قوانین عبارت‌اند از:

- قانون تفسیر تبصره‌های ۳ و ۶ قانون اصلاح مقررات مربوط به طلاق، صوب // *

- قانون الحاق یک تبصره به ماده ۱۰۸۲ قانون مدنی در خصوص مهریه، مصوب //

199

تتتتتت

[تقویم مهریه به روز] م.ق،)

- قانون اختصاص تعدادی از دادگاه‌های موجود به دادگاه‌های موضوع اصل ۲۱ قانون اساسی

(دادگاه خانواده)؛ مصوب // ۱۱؛ (همان)

- قانون تعیین مدت اعتبار گواهی عدم امکان سازش؛ مصوب // ۱۱؛ (همان)

- قانون طرح اصلاح ماده ۱۱۷۳ قانون مدنی، مصوب ۱۳۷۶/۸ [معرفی مصادیق عدم

مواظبت و یا انحطاط اخلاقی هریک از والدین]؛ (همان)

- قانون اصلاح ماده ۱۱۸ قانون ، صوب / ۱۳۷۹ [امکان عزل ولی قهری] م.ق،

(

- طرح اصلاح تبصره ماده ۱۰۴۱ اصلاح موادی از قانون مدنی در خصوص سن ازدواج؛

صوب // م.ق،)

- قانون الحاق یک تبصره به ماده ۱۱۳ قانون مدنی، صوب / ۸۱ [مصادیق عسر و حرج

زوجه]؛ (همان)

- قانون اصلاح ماده ۱۱۳۳ قانون مدنی و الحاق یک تبصره به آن؛ مصوب / / ۸۱ / [موارد طلاق]. (همان)

- قانون اصلاح ماده ۱۱۰۷ قانون مدنی، صوب / / [۴]؛ (همان)

- قانون اصلاح ماده ۱۱۱۰ قانون مدنی، صوب / / [نفقة ایام عده وفات]؛ (همان)

- قانون اصلاح ماده ۱۱۶۱ قانون مدنی، مصوب ۸۲/۹/۸ [یکسان شدن سن حضانت برای فرزندان دختر و پسر].

بند بعدی این قسمت از طرح به جنبه‌های قابل توجه در حقوق خانواده ایران اختصاص دارد که در آن به سن ازدواج، ولایت در ازدواج باکره، ثبت نکاح، ازدواج موقت، تعدد زوجات، نفقه و تمکین، طلاق، طلاق قضایی، نفقه بعد از طلاق / اجرت‌المثل زمان زندگی مشترک، حضانت و وارث اشاره شده است.

در ذیل عنوان ثبت نکاح، از ممنوعیت نکاح زن مسلمان با مرد غیر مسلمان یاد شده است ولی له تأکید شده که ازدواج بهایین به رسمیت شناخته نمی‌شود. این مقدار حساسیت نسبت فرقه ضاله بهائیت، خواننده را نسبت به گرایش صهیونیستی مؤسسه حامی طرح، می‌سازد. نکته قابل توجه در این مورد آن‌ست، نقص آگاهی‌های قانونی که پیش از این توضیح داده شد، بعضی مطالب ارایه شده اخیر را نیز متزلزل ساخته است؛ مثلاً در بحث نکاح توسط ولی تنها با اذن ولی در نکاح باکره رشیده اشاره شده و از نکاح صغار توسط ولی که به موجب ماده ۱۰۴۶ ق.م و تبصره اصلاحی آن پذیرفته شده است سخنی به میان نیامده است. یا مثلاً در مورد لزوم ثبت نکاح، به ماده ۶۴۶ مجازات اسلامی که برای عدم ثبت نکاح، مجازات مقرر نموده است اشاره‌ی نشده است.

آخرین بندها را نیز سه عنوان: دعاوی قابل توجه، نظام گزارش دعاوی قوانین و پیمان‌های کیل می‌دهد که دو عنوان اول، خالی از مطلب است و در آخرین عنوان به معاهده ICCPR (میثاق بین‌المللی حقوق مدنی سیاسی) که در سال ۱۹۶۶ و پیمان CRC (پیمان حقوق کودک) که در سال ۱۹۹۱ از سوی ایران مورد پذیرش قرار گرفته است اشاره شده است. در خاتمه، تمام مستندات تهیه‌کنندگان طرح درباره حقوق ایران را به شرح زیر معرفی می‌نمایم که خود شاهدی بر ناقص بودن طرح از این منظر است:

Amin, *Middle East Legal Systems*, Glasgow, 1985; Haeri, "Divorce in Contemporary Iran; A Male Preogative in Self-Will, *in Islamic Family Law*, Mallat &

Connors, eds. London 1990; Lawyers Committee for Human Rights, Report of, *The Justice System of the Islamic Republic of Iran*, Washington DC, May 1993; Mahmood, 'Iran' in *Statutes of Personal Law in Islamic Countries*, 2 ed., New Deihi, 1995; Mir – Hosseini, 'Mariage et Divorce: Nue Marge de negociation pour les Femmes', *Les femmes en Iran: Pressions Sociales et Statégies Identitaires*, Yavari – d 'Hellencourt. Paris, 1998; Mir – Hosseini, *Marriage on Trial: A Study of Islamic Family Law, Iran and Morocco Compared*, London, 1993; Pakzad, "The legal Status of Women in the Family in Iran," in *In the Eye, of the Storm: Women in Post – Revolutionary Iran*, Afkhami & Friedl, eds., London, 1994; Ramaz, "Women in Iran: The Revolutionary Ebb and Flow," *Middle East Journal*, Vol.47, no. 3 (1993): 409-428; Redden, 'Iran' in *Modern Legal Systems Cyclopedia*, Vol. 5, Buffalo, NY, 1990; Taleghani, ed. & trans. *Civil Code of Iran*, Littleton, Colorado, 1995.

201

نتیجه

تسهیل حقوق

طرح حقوق خانواده در اسلام با فراهم آوردن اطلاعات حقوقی و قانونی از حدود چهل کشور جهان، می تواند مقدمه ای بر یک کار پژوهشی اصیل تلقی گردد. این طرح از جنبه آگاهی رسانی غیر از برخورداری از مشکل روزآمد نبودن در سطحی غیر قابل قبول، از جهت دهی های غیر علمی و کاملاً سیاسی و مغرضانه بنیاد حامی طرح رنج می برد. تلاش تهیه کنندگان این طرح عظیم برای جذب حقوق دانان کشورهای موضوع طرح و ارایه راه کارهای عملی برای پیوند خوردن ایشان با عناصر دخیل در پروژه و قایل شدن به توسعه زبانی از جمله زبان عربی و فرانسه، می تواند به شرط غلبه یک فضای کاملاً علمی بر کلیت طرح و ذهنیت گردانندگان آن، به طور چشم گیری بر غنا و دقت و در نهایت مستند بودن مطالب فراهم آمده بیفزاید. ضمن این حساسیت های مؤثر بر سمت و سوی تحقیقات دانشگاهی در آمریکا نسبت به حقوق خانواده در اسلام بی توجه بوده؛ به ویژه در اوضاع و احوالی که جهانی شدن، آن هم با چاشنی استکباری آن، در تمامی عرصه ها و از جمله حقوق خانواده تبلیغ می شود.

201

تسهیل حقوق

بررسی التفاتی، تطبیقی، پیرائون حقوق خانواده در اسلام

منابع

- ۱- مجموعه قوانین سال ۱۳۱۲، روزنامه رسمی کشور، تهران.
- ۲- مجموعه قوانین سال ۱۳۶، روزنامه رسمی کشور، تهران.
- ۳- مجموعه قوانین سال ۱۳۷۹، روزنامه رسمی کشور، تهران.
- ۴- مجموعه قوانین سال ۱۳۸۱، روزنامه رسمی کشور، تهران.
- ۵- مجموعه قوانین سال ۱۳۸۲، روزنامه رسمی کشور، تهران.

٦- روزنامه رسمی شماره ١ مورخ / / .

١- دیلمی، احمد، مقدمه‌ای بر مبانی حقوقی-کلامی نظام سیاسی در اسلام، م، پژوهشکده فرهنگ و معارف، .

202

تفتوح

مخبر

سال اول / زمستان